

УДК [94:355.48(470+571-651.1:477)“2014/20...”]:303.621.32
DOI: <http://dx.doi.org/10.30970/his.2025.59.13715>

УСНА ІСТОРІЯ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ: ЕТИЧНІ ЗАСАДИ ТА ПРАКТИКИ ДОКУМЕНТУВАННЯ З 2014 року

Галина БОДНАР

Львівський національний університет імені Івана Франка,
кафедра новітньої історії України імені Михайла Грушевського
бул. Університетська, 1, Львів 79000, Україна,
e-mail: halyna.bod@gmail.com
ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0002-7972-8111>

У статті проаналізовано практичні моменти усної історичної вивчення російсько-української війни з 2014 р. Важливі події останніх років змістили часові рамки досліджень методом усної історії в Україні. На відміну від інтерв'ю з відстані часу, які були звичні для усної історичних студій донедавна (Голодомор, Друга світова війна, Голокост, радянське повсякдення та ін.), постала унікальна для нашого регіону усна історія нещодавніх подій. Першорядними стали етичні настанови організації і запису усних свідчень про сучасне зі “свіжим” фактологічним наповненням і емоційним пережиттям. Усна історія війни – це складне і обережне балансування між підтримкою наративізації свідками пережитого і утримання їх від надмірного поринання у важкі спогади. Інтерв'ю може мати позитивний чи негативний емоційний вплив на наративів. Навіть якщо сам процес інтерв'ювання може здаватися терапевтичним, усна історія не є терапією. Усноісторичні студії війни актуалізували питання самоетики дослідників, проблематичність дослідницького аналізу таких записів і їх доступності. Як оповідачі (на прикладі військових і добровольців початку російсько-української війни (2014–2015 роки)) вибудовують свої оповіді за нерідко першої нагоди це зробити в момент запису інтерв'ю, і коли це ще не зроблено за них іншими через колективне пригадування та в інших контекстах згодом? Якими є роль і місце дослідника як сучасника подій, його / її саморефлексія і відповідальність всіх учасників проєкту? Яким є потенціал такої джерельної бази загалом і для студій пам'яті зокрема? Ці та суміжні змістовні лінії пропонуються як наскрізні до обговорення у цій статті.

Наративний аналіз інтерв'ю як цілісної оповіді дав змогу виділити головні сюжети, які ґрунтовно розкриті в розповідях українських воїнів, і які, навпаки, упускалися. Наративні репрезентації стосувалися насамперед передодня і початку воєнного досвіду, але, особливо життя після демобілізації, (не)повернення до цивільного життя і їхнього сьогодення: роздумів про впливи війни, оцінку проведення воєнних дій у 2014–2015 роках і в пізніший період, буднів українських воїнів і труднощів, з якими стикалися після повернення з війни.

Ключові слова: усна історія, російсько-українська війна з 2014 р., практики документування, етичні засади, травматичний досвід, наративний аналіз.

Постановка проблеми. На сьогодні усна історія в Україні є вже добре знаними дослідницьким методом і окремою галуззю історичного знання. Українські усноїсторичні студії беруть свій початок з 1990-х років – з двох масштабних проєктів дослідження примусової колективізації українського селянства на межі 1920–1930-х років та історії Української Греко-Католицької Церкви в підпіллі¹. Залучені тоді до міжнародних проєктів українські науковці (історики, етнологи, фольклористи) мали змогу ознайомитися з уже виробленими західними вченими теоретико-методологічними засадами² і апробованими практиками запису усної історичних свідчень, набути практичних навичок. Упродовж 2000-х років сформувалися основні тематичні пріоритети досліджень методом усної історії (колективізація і Голодомор 1932–1933 років, історія Другої світової війни, студії Голокосту, радянські депортації і репресії та ін.).

Революція Гідності, російська агресія щодо України в 2014 р. змістили хронологічні рамки українських усноїсторичних студій. У 2014–2015 роках українські усні історики постали перед викликом як документувати досвіди нещодавньої революції і війни, що тривала. Саме тоді постали перші ініціативи записів “тут і зараз”, дискусії ж про доцільність і ризики таких записів розгорнулися щойно в 2022 р., після повномасштабного російського вторгнення. Лише зробивши “перші спроби відійти від концентрації уваги на історії жертв та переслідуваних”, які були розпочаті в 2010-х роках,

¹ Гелінада Грінченко, Ірина Реброва, Ірина Романова, “Усна історія в пострадянських дослідницьких практиках (на прикладі сучасних Білорусії, Росії та України)”, *Український історичний журнал* 4, (2012): 174; Оксана Кісь, “Усна історія в сучасній Україні: здобутки і виклики часу”. *Heinrich Boell Foundation*. 15 січня, 2017. Last accessed: November 10, 2024, URL: <https://ua.boell.org/uk/2017/01/16/usna-istoriya-v-suchasniy-ukrayini-zdobutki-i-vikliki-chasu>

² Прийнято говорити вже про чотири зміни парадигми в усній історії впродовж другої половини XX ст. (Алістер Томсон, “Чотири зміни парадигм в усній історії”, у *Схід-Захід: Історико-культурологічний збірник. Вип. 11–12. Усна історія в соціально-гуманітарних студіях: теорія і практика досліджень*, за редакцією Володимира Кравченка і Гелінади Грінченко. (Харків: ТОВ “НТМТ”, 2008) 7–24.

українська усна історія знову повернулася до вивчення тепер вже “новітніх кризових ситуацій та пов’язаних із ними героїзму і трагедій”³.

Після 2022 р. в Україні і за кордоном з’явилося багато ініціатив зі запису усних свідчень із війни. Їх збирають журналісти, громадські організації, правники, митці й, насправді, не так вже і багато науковців. Зрештою методом інтерв’ювання, окрім істориків, віддавна користуються соціологи, антропологи, етнологи, фольклористи для своїх наукових студій. Втім, далеко не все документування свідчень можна віднести до царини наукового збору і називати усною історією, адже далеко не всі послугуються методикою усної історії та науковим підходом до збору свідчень.

Сучасне визначення усної історії включає кілька процесів водночас: запис (за допомогою аудіо-чи відеотехніки) інтерв’ю (формування дослідницької теми і розроблення програми інтерв’ю, саме інтерв’ювання) і творення в результаті цього нового історичного джерела, з яким далі можуть працювати науковці й громадськість в архівах усної історії; аналіз зібраних джерел, тобто реконструктивний, чи наративний (текстуальний) аналіз, і належне наукове введення в публічний простір зібраних усних свідчень.

Аналіз попередніх публікацій. Історіографія усноісторичних досліджень про нещодавні події охоплює травматичний досвід війн і катастроф, кризові ситуації. До прикладу, в США усні свідчення записували після терактів 11 вересня 2001 р. і руйнівного урагану Катріна в 2005 році. У європейському просторі чимало текстів на основі інтерв’ю постали про трагічні події в Руанді⁴, Боснійську війну⁵ та ін. Збірка статей та інтерв’ю “Слухаючи на вістрі: усна історія після кризи”⁶ підсумувала практики усної історії в поточних кризових ситуаціях і відразу після них, методологічні та етичні особливості, можливості та виклики.

Найновіші дослідження з усної історії в Україні вмістила збірка наукових праць українських і зарубіжних фахівців “Слухати, чути, розуміти: усна історія України ХХ–ХХІ століть”⁷, яка вийшла в 2021 р. Статті присвячені різним аспектам історії України ХХ–ХХІ ст. і, зокрема, Революції Гідності та російсько-українській війні з 2014 р. Повномасштабне російське вторгнення 24 лютого 2022 р. актуалізувало проблематику досліджень сучасних подій на основі документування та усної історії. Влітку 2022 і 2023 років у Кракові було проведено два Літні інститути “Свідчення війни в Україні”, які об’єднали дослідників гуманітарних і соціальних наук задля обговорення практики і викликів проведення інтерв’ювань під час триваючої російської війни в Україні. Зокрема піднімалися питання: Якими є етичні наслідки такої “швидкої реакції” на війну? Як належно проводити польові дослідження, коли травма ще не пророблена і травматичним може бути будь-що в розмові? Як не завдати шкоди співрозмовникам і собі? та ін. Ініціаторами цих Літніх інститутів виступили Канадський інститут українських студій при Альбертському університеті (Канада), Лундський університет (Швеція), Українська асоціація усної історії (Україна), Кафедра соціології Ягеллонського університету, Польська асоціація усної історії, Фундація “Добра Воля” (Польща). У 2024 р. оголошено подання на третій Літній інститут: “захід зосереджуватиметься на дослідженні свідчень у пошуку справедливості, маючи на меті виробити нові дисциплінарні підходи до усної історії, вивчення пам’яті та антропології, надаючи жертвам війни простір довіри, розширення можливостей і гідності”⁸.

У відповідь на сучасні виклики і розширення дослідницького поля, восени 2023 р. реорганізувала свою роботу Українська асоціація усної історії, створена в 2006 р.⁹ Асоціація активно співпрацює з міжнародною мережею усноісторичних об’єднань, проводить спільні заходи з науковими асоціаціями зі суміжних дисциплін, організовує щомісячні науково-публічні семінари для обговорення результатів

³ Гелінада Грінченко, “Питання, наративи, інтерпретації: усна історія як мистецтво балансу і взаємодії”, у *Слухати, чути, розуміти: усна історія України ХХ–ХХІ століть*, за редакцією Гелінади Грінченко. (Київ: ТОВ “АРТ КНИГА”, 2021), 21.

⁴ Erin Jessee, “Managing Danger in Oral Historical Fieldwork”. *The Oral History Review* 44 (2) (2017): 322–347.

⁵ Selma Leydesdorff. *Surviving the Bosnian Genocide: The Women of Srebrenica Speak*. Translated by Kay Richardson. (Indiana University Press. Bloomington, 2011), 272; Ann Petril, Hasan Hasanović. *Voices from Srebrenica: Survivor Narratives of the Bosnian Genocide*. (NC: McFarland. Jefferson, 2020). 251.

⁶ *Listening on the Edge: Oral History in the Aftermath of Crisis*. By Mark Cave and Stephen I. Sloan (eds.). (Oxford University Press, 2014) 312.

⁷ *Слухати, чути, розуміти: усна історія України ХХ–ХХІ століть*, за редакцією Гелінади Грінченко. (Київ: ТОВ “АРТ КНИГА”, 2021) 352.

⁸ Canadian Institute of Ukrainian Studies. *Witnessing the War in Ukraine Summer Institute* (2022–2024). Last accessed: November 4, 2024, URL: <https://www.ualberta.ca/canadian-institute-of-ukrainian-studies/news-and-events/summer-institutes/witnessing-war-ukraine/index.html>.

⁹ Українська асоціація усної історії. Last accessed: November 3, 2024, URL: <https://oralhistory.com.ua/>

і популяризації етично- та методологічно виваженого дослідження, проводить міжнародні наукові конференції та воркшопи.

У червні 2023 р. у Львові відбувся симпозіум документальних та архівних проєктів “Найбільш документована війна”, який організували Центр міської історії, Центр урядування та культури в Європі Університету Сент-Галлена, Інститут гуманітарних наук у Відні. Симпозіум об’єднав науковців, журналістів, юристів, митців, письменників і активістів, щоб поділитися своїм досвідом документування і переживання війни¹⁰. У 2024 р. під редакцією Наталі Отріщенко вийшла збірка проведених нею інтерв’ю про етичні, методологічні, безпекові та часові виклики з понад двадцятьма особами, які документують війну в Україні¹¹. З 2023 р. Чернігівський науково-дослідний центр антропології війни організовує майданчики для обговорення теоретико-методологічних і прикладних аспектів документування триваючої війни та публікує збірники за їхніми результатами¹².

Мета роботи. У статті розглянуто окремі питання методики та етики записів інтерв’ю про російсько-українську війну з 2014 р. як історичного джерела, потребу їх належного архівування і зберігання в архівах усної історії, а також здійснено спробу нарративного аналізу. На підставі записів усної історичної свідчень про війну впродовж 2017–2021 років спробуємо відповісти на питання: Коли варто розпочинати документування війни? Якими є можливості й обмеження усних свідчень про нещодавні події? Які виклики і ризики несуть такі польові дослідження? Якими є нарративні репрезентації воїнів (мобілізованих і добровольців початку російської війни проти України в 2014–2015 роках)?

Джерельна база інтерв’ю. Джерельним підґрунтям для узагальнюючих міркувань стали проєкти з усної історії, реалізовані на історичному факультеті Львівського національного університету імені Івана Франка і в співпраці. З 2017 р. і до повномасштабного російського вторгнення 24 лютого 2022 р. у рамках діяльності Центру усної історії та біографістики на історичному факультеті Львівського національного університету імені Івана Франка зібрано близько 150 аудіозаписів з учасниками російсько-української війни з 2014 р.: мобілізованими, бійцями добровольчих батальйонів, кадровими військовими, медиками. Це дозволило сформувати джерельну базу з історії перших років російської війни проти України в 2014–2021 роках, яка ще мало введена до наукового обігу. Особливу і чималу групу становлять усні свідчення воїнів першого 2014 року війни. У 2014–2015 роках багато з них пішли воювати добровольцями в добровольчі батальйони чи були мобілізованими до лав Збройних Сил України. Це історії про мотивацію, зустріч з війною, якою вона є насправді, бойовий досвід і (не)повернення до цивільного життя. Особисті свідчення війни розкривають світ поза офіційним нарративом: людські долі, знані події крізь призму індивідуального досвіду, емоції і переживання, побутові дрібниці, міркування і світогляд на момент запису інтерв’ю, коли війна ще триває. Весною 2022 р. українську армію знову поповнило чимало добровольців, які проходять схожий шлях цивільної людини, яка потрапила на війну і яку чекає повернення додому.

Протягом травня–грудня 2017 р. авторка була залучена до розроблення і реалізації усної історичної частини проєкту “Діяльність волонтерських організацій як зміцнення обороноздатності України та реінтеграції тимчасово окупованих територій” (тема є складовою частиною Цільової комплексної програми наукових досліджень Національної академії наук України “Інтеграція Донбасу і Криму в політико-правовий і соціокультурний простір України: історичний досвід, сучасні виклики, перспективи”). В підсумку було записано близько 200 аудіоінтерв’ю з волонтерами, воїнами російсько-української війни і учасниками Революції Гідності.

Одним із результатів проєкту стала монографія “Про гідність. Волонтерський рух в Україні 2013–2017 років” за редакцією Олени Аркуші та Миколи Литвина¹³. Різностороння і широка джерельна база включала усні свідчення, дані соціологічних опитувань, журналістські інтерв’ю, офіційні сайти волонтерських організацій, матеріали з відкритих сторінок у соціальних мережах. У фокусі усної історичної дослідження була діяльність різноманітних волонтерських організацій, ініціатив і окремих волонтерів у Революції Гідності та російській війні в Україні, які допомагали українським воїнам, їхнім сім’ям і населенню, що постраждало від бойових дій. У книзі також проаналізовано

¹⁰ Центр міської історії. Найбільш документована війна. Симпозіум документальних та архівних проєктів. Last accessed: November 4, 2024, URL: <https://www.lvivcenter.org/conferences/the-most-documented-war/>

¹¹ Розмови з тими, хто питає про війну: збірка під редакцією Наталі Отріщенко. (Львів: Центр міської історії, 2024) 180.

¹² Війна, наука та емоції: (не)проговорене Збірник матеріалів Міжнародного воркшопу (м. Чернігів, 21–22 лютого 2024 р.) за редакцією Світлани Маховської. (Київ: ТОВ “Юрка Любченка”, 2024) 248.

¹³ Про гідність. Волонтерський рух в Україні 2013–2017 років. За редакцією Олени Аркуші та Миколи Литвина, упорядники Галина Боднар, Олена Лукачук, Леся Хлипавка. (Львів: Інститут українознавства імені Івана Крип’якевича, 2018), 816.

суспільні настрої в Україні напередодні та на початку бойових дій, представлено історичні аспекти і світові практики волонтерського руху, його зв'язок із формами громадської активності, розглянуто правову базу волонтерського руху, способи комунікації волонтерів, формування образів волонтерів у засобах масової інформації. Волонтерський рух в Україні репрезентує особливий досвід самоорганізації суспільства перед російською воєнною загрозою, унікальні зв'язки між просторами війни і миру в сучасному світі.

Упродовж 2015–2017 років авторка входила також до робочої групи Українського інституту національної пам'яті з розроблення методичних та етичних рекомендацій зі запису усних свідчень учасників Революції Гідності в регіонах України. У рамках проєкту “Майдан: усна історія” у м. Львові та Львівській області зібрали 36 відео і 44 аудіоінтерв'ю. Це спогади зазвичай молодих людей з природною підвищеною заклопотаністю майбутнім (як власним, так і країні в цілому), яке постане за умови нового соціального порядку, в підґрунті якого – гідність індивідів, їхня відповідальність. Інтерв'ю проводили під час розгортання російсько-української війни, тому свідчення про Революцію Гідності нерідко переростали в рефлексії про тогочасну суспільно-політичну дійсність. Частину записів Український інститут національної пам'яті опублікував у збірках спогадів¹⁴, решту зберігає в архіві усної історії та частково розмістив на своєму сайті, який щоправда з міркувань безпеки після широкомасштабного російського вторгнення в лютому 2022 р. тимчасово неактивний¹⁵.

Авторка ввійшла до цих проєктів ще на підготовчих етапах, спільно з колегами (переважно істориками, але й також культурологами, психологами) розробляла програми інтерв'ю, брала участь в робочих зустрічах з вироблення питань методології і етики, була на зустрічах-обговореннях записів і робочих зустрічах з практичним психологом.

Інтерв'ювання проводилися із застосуванням глибинного напівструктурованого проблемного інтерв'ю, яке зазвичай використовують для “тестування” свідомості оповідачів за мінімального втручання інтерв'юера в процес згадування людини про пережиті події, а отже, вибудовування ним / нею наративу, творення своєї оповіді. Програми інтерв'ю містили дві частини: наративну з широко сформульованим наративним запитанням і структуровану з тематичними блоками запитань. Акцент робився на наративності інтерв'ю, з огляду на те, що записувалися свідчення про нещодавні події з усіма можливими ризиками і обмеженнями. Про втілення цієї загальновідомої методики записів усних свідчень і виклики, що поставали в дослідницькому полі сучасної російсько-української війни, мова піде нижче.

Виклад основного матеріалу. Коли і з ким можна проводити записи інтерв'ю про події, які відбулися нещодавно? Інтерв'ювати варто лише тих, хто має бажання і виявляє внутрішню готовність розказувати. Також, на нашу думку, інтерв'ю варто проводити не під час активної фази тривання події чи відразу після повернення людини з війни, а з невеликої, але все ж таки відстані часу. Так, під час інтерв'ювання учасників Революції гідності влітку 2015 р. вже минуло півтора року з моменту кривавих подій на Майдані 18–21 лютого 2014 р., у 2017 р. волонтери свідчили про свою активну діяльність і початок російсько-української війни в 2014 р. З воїнами складно узагальнити “часову дистанцію” з огляду на різні досвіди, але зазвичай розмови відбувалися не відразу після повернення з бойових дій, все-таки минало трохи часу. У 2017–2018 роках військові вже з відстані кількох років розповідали про особливо важкі досвіди початку війни в 2014–2015 роках.

Працюючи з людьми у стані гострої життєвої кризи, німецька дослідниця Габріель Розенталь (Gabriele Rosenthal), підсумувала, що “дуже обережне ведення бесіди способом, який підтримує розповідь таким чином, щоб підійти якомога ближче до травмуючого досвіду, однак, теж є придатним для людей у стані гострої життєвої кризи. Тут вимагається балансування між підтримкою оповідання про травматичний життєвий період та водночас утримування оповідачів від неочікуваного надто глибокого поринання у їхні страждання і від того, щоб у розмові чи опісля виявити, що вони переповнені травматичними спогадами”¹⁶.

¹⁴ *Майдан від першої особи. Регіональний вимір. (Вип. 3: у 2 ч. Ч. 1. АР Крим – Луганська області).* За редакцією Тетяни Привалко, упорядники Ольга Білобровець, Леся Бондарук., Тетяна Ковтунович, Тетяна Привалко. (Київ: “К.І.С.”, 2017), 416; *Майдан від першої особи. Регіональний вимір. (Вип. 3: у 2 ч. Ч. 2. Львівська – Чернігівська області).* За редакцією Тетяни Привалко, упорядники Галина Боднар, Олександр Доброер, Тетяна Ковтунович, Ольга Морозова, Олена Стукалова. (Київ: “К.І.С.”, 2018), 432.

¹⁵ Український інститут національної пам'яті. Архів усної історії. Last accessed: November 3, 2024, URL: <https://ui.uinp.gov.ua/uk/archive>

¹⁶ Габріель Розенталь, “Цілюща дія розповідання історій: до питання про умови розповідання історій у контексті дослідження та терапії”, у *Схід–Захід: Історико-культурологічний збірник. Вип. 11–12. Усна історія в соціально-гуманітарних студіях: теорія і практика досліджень*, за редакцією Володимира Кравченка і Гелінади Грінченко. (Харків: ТОВ “НТМТ”, 2008): 42–58.

Частина свідків незадовго після пережитого відчувала велику потребу розповісти про свій досвід. Так, уже після кількох записів у проєкті “Майдан: усна історія” влітку 2015 р. для мене стало очевидним, що нараторам потрібно виговоритися і ніби звільнитися від пережитого взимку 2013–2014 років. Оповідач поставав перед нами живою людиною, яка хотіла спілкування, якій важко залишатися сам на сам з пережитим, яка хотіла бути почутою. За спостереженнями авторки, в інтерв'юванні про російсько-українську війну з 2014 р. має значення момент запису – не зашвидко, але й не запізно. Не відразу після пережитого, а за деякий час свідки травматичних подій готові й хочуть говорити про пережите. Згодом вони вже не будуть згадувати пережитого так детально – закриються в собі, чи адаптуються до нових реалій. Непроговорення, закам'яніння, закритість людини веде лише до негативних наслідків. Травматичні події денаративізують, оскільки до травмованих не дослухаються.

Важлива підтримка в бажанні згадувати про пережиті події, але й також у небажанні це робити. Усна історія не є терапією – навіть якщо сам процес може здаватися нараторам терапевтичним¹⁷. Також оповідач вперше розповідає про пережите, а інтерв'юєр є першим свідком оповіді з високим ризиком вікарної (вторинної) травматизації. Має значення добрий психічний стан співрозмовників. Посттравматичний стресовий розлад – довготермінова реакція на стрес, розвивається не одразу. Вияви ПТСР з'являються через щонайменше чотири тижні після травматичної події¹⁸: “Протягом першого місяця після психотравмуючої події розвивається гострий стресовий розлад. Якщо симптоми тривають більше місяця, то можна говорити про посттравматичний стресовий розлад”¹⁹. Психологи і психотерапевти зазначають про те, що “наскільки військовий чи військова отримали травму, можна оцінювати лише через півроку після закінчення війни (повернення з фронту)”²⁰.

Усна історія – це вивчення віддаленого чи недалекого минулого, але з суттєвим впливом сьогодення – час, який пройшов від пережитого досвіду, і нові пережиття, а також суспільно-політичні контексти, повсякденні реалії на момент запису інтерв'ю відчутно позначаються на наративних оповідях про минуле.

У середовищі усних істориків точаться дискусії чи інтерв'ювання про нещодавні й досі триваючі події – Революцію Гідності, російську агресію в Україні, біженство і внутрішньо переміщених осіб, досвіди сучасної окупації та інше – можна називати усною історією, чи радше документуванням свідчень. Серед аргументів противників називати їх усноісторичними – не пройшло ще достатньо часу, події незавершені, невідомо чим все закінчиться, нечітке дослідницьке поле. І безумовно вони мають рацію. Втім, записи по гарячих слідах дають історикам багато можливостей: детальну реконструкцію подій, про які не має інформації з інших джерел, і водночас вивчення різних суб'єктивних досвідів. Це змога вловити перші емоції та інтерпретації до того, як вони зникнуть / зміняться з часом і під впливом нових досвідів, інтерпретацій ззовні, нових контекстів і згодом уже виробленої моделі колективного пригадування, “архівної пам'яті”. “Я пам'ятаю тексти, які писав 2014 року,” ділився Сергій Жадан, український поет, прозаїк, перекладач і громадський активіст. – Коли перечитую їх сьогодні, то розумію, що сьогодні би так уже не писав. Між тими текстами та сьогоденням уже є дистанція – 5 років, і це не так мало. Час накладає свій відбиток, і якісь речі сьогодні вже сприймаються більш звично, більш спокійно. За ці п'ять років ставлення змінилися: щось стало очевидним, щось ” не таким важливим, із чимось ти змирився, з чимось звик жити”²¹.

Свіжі, невідрефлексовані свідчення дають досліднику особливу мову, (не)нові слова, якими окреслюють те, що відбулося чи ще відбувається, нові значення слів. Водночас, під час інтерв'ювання дослідники повинні бути особливо пильними до мови співрозмовників і пильнувати за своєю, уникати

¹⁷ Jennifer A. Cramer, “«First, Do No Harm»: Tread Carefully Where Oral History, Trauma, and Current Crises Intersect”, *The Oral History Review* 47 (2), (2020): 205; Robert Reynolds, “Trauma and Relational Dynamics of Life-History Interviewing”. *Australian Historical Studies* 43 (1) (Biography and Life-Writing) (2012): 78–88.

¹⁸ Детальніше див.: “#МОЗ публікує інформує про прояви та лікування ПТСР – посттравматичного стресового розладу”. Міністерство охорони здоров'я України. 12 березня, 2022. Last accessed: November 5, 2024, URL: <https://www.facebook.com/moz.ukr/posts/332174298936793>

¹⁹ Ірина Славінська, “Посттравматичний синдром: поради психологів”. *Українська правда*. 27 лютого, 2014. Last accessed: November 11, 2024, URL: <https://life.pravda.com.ua/health/2014/02/27/154476/>

²⁰ Аліна Курлович, “Як підтримати близьку людину на війні. Поради психологів”. *Українська правда*. 22 травня, 2022. Last accessed: November 2, 2024, URL: <https://life.pravda.com.ua/society/2022/05/22/248756/>

²¹ Ірина Славінська, “Сергій Жадан: «Новий роман про війну писатиму інакше»”. *Українська правда*. 16 березня, 2019. Last accessed: November 3, 2024, URL: https://life.pravda.com.ua/culture/2019/03/16/236057/?fbclid=IwAR0fJz0bjr-Uy7WTjq_b_f4mYEN3kD0h1jkkUgJvtz7pZHeJelqA6zPYx-U

неприйнятних для нараторів слів, адже це впливає на перебіг інтерв'ю. Зафіксовані свіжі емоції, індивідуальні рефлексії і підсумування про триваючі події будуть особливо цінними згодом у майбутньому в студіях пам'яті.

Оповідач/ка – інтерв'юер/ка: етичні моменти. Етика усної історичних студій включає юридично-правові та моральні моменти і охоплює всі етапи проекту: підготовку й організацію дослідження, запис інтерв'ю, зберігання і доступ, аналіз, публічні презентації. Запис інтерв'ю – це наукове документування, творення архівного джерела, тому важливо ретельно дотримуватися методичних настанов. Спершу означають тему дослідження – історію чого саме ми досліджуємо. Відповідно до теми формують програму інтерв'ю, готують супровідну документацію (згоду на використання, протокол інтерв'ю, зокрема, у наших проєктах ми ще використовуємо персоналію і паспортний лист), продумують вибірку (кого плануємо записати) і шляхи пошуку оповідачів.

У документуванні історичних свідчень виразною є перевага біографічного інтерв'ю над тематичним (проблемним). Розповіді про війну – це різні історії поєднань і переплетень досвідів, це “досвіди, які перетікають”: учасники Революції Гідності, які волонтерили на Майдані, згодом стали волонтерами на війні; ті, хто активно допомагав кілька перших років війни і 24 лютого 2022 р. пішли воювати добровольцями; воїни активної фази війни 2014–2015 років зараз волонтерять; ті, хто воював раніше і зараз знову на фронті та багато інших поєднань. Так, запитуючи в 2015–2016 роках учасників Революції Гідності, з'ясувалося, що на той момент частина з них активно волонтерила і готова була говорити про те, чим жила тоді, а не про досвіди Майдану.

Втім, якщо при інтерв'юванні волонтерів і учасників Революції Гідності краще “працювали” б біографічні напівструктуровані інтерв'ю (містять спершу широку наративну вступну частину і далі блоки відповідей на запитання), то в проєкті вивчення досвідів війни ми обмежилися лише тематичними інтерв'ю і, як засвідчила практика польових записів, це було правильним рішенням. Ті, хто пройшов війну – мобілізовані, бійці добровільних батальйонів, кадрові військові – неохоче говорили про свій досвід. Спроби інтерв'юерів розвинути наративну оповідь були зазвичай марними – воїни коротко представлялися і згадували те, як потрапили до зони бойових дій. Працюючи зі записами інтерв'ю з військовими і добровольцями в архіві усної історії, все більше схилилися до думки, що розлогі нарації на початку могли б розвинути глибокі травматичні спогади, з якими важко було б справитися нараторам та інтерв'юерам. У форматі ж питання-відповідь занурення у війну було ніби порційним, неповним, а відтак безпечнішим для обох співтворців усної історії.

На відміну від інтерв'ю з відстані часу, підготовчий етап у записах про російсько-українську війну передбачає тривалу і ретельну підготовку. Важливо не лише добре орієнтуватися в проблематиці, але й мати якомога більше інформації про свідка, розуміти, які моменти в розмові можуть бути травматичними, і як їх долати. Про небажані, чи табуйовані теми розмови варто запитати напередодні запису. Більшості оповідачів додатково треба пояснювати що таке усна історія і деталізувати, що записи свідчень проводяться за спеціальною методикою. Уважніші майбутні наратори до особи інтерв'юера, а на якості записів позначається те, чи він / вона є інсайдерами і мають сформовані довірливі взаємини. Чи має дослідник внутрішній ресурс і потрібні знання працювати в такому проєкті? Чи наші співрозмовники свідомі того, на що йдуть: інтерв'ю матиме емоційно позитивний чи негативний вплив на них, нейтрального не буває? Де зберігати і як гарантувати безпеку зібраних свідчень в умовах війни, що ще триває? Це лише кілька головних запитань, на які дослідник має дати відповідь спершу собі, а далі якомога детальніше пояснити майбутнім оповідачам.

Співтворцями усної історичного джерела є обидва учасники – оповідач та інтерв'юер. Втім, владні відносини, а особливо в записах по гарячих слідах, є на боці інтерв'юера. Він / вона ініціює проєкт, визначає дослідницькі завдання, але й також визначає межі (не)заглиблення у чужий досвід. Оповідачі, їхній захист завше має бути пріоритетним перед здобуттям нових знань і повнотою дослідження²². Однак, у сучасних умовах, особливо після широкомасштабного російського вторгнення в лютому 2022 р. і значного запиту на записи свідчень (з-за кордону насамперед), чи інтерв'юери не користуються ситуацією задля академічної кар'єри, грантових можливостей чи з іншою метою? Актуальне питання зашифрованих і анонімних інтерв'ю. Історики, на відміну, скажімо, від соціологів, в академічних публікаціях подають повні бібліографічні дані інтерв'ю: прізвище та ім'я, рік народження оповідача, місце і час запису, дані інтерв'юера. В умовах ж повномасштабної війни

²² Carla Pascoe Leahy, “The Afterlife of Interviews: Explicit Ethics and Subtle Ethics in Sensitive or Distressing Qualitative Research”. *Qualitative Research* (Vol. 22. Issue 5: Hierarchy and Inequality in Research: Practices, Ethics and Experiences) (2022): 777–794. Last accessed: November 4, 2024, URL: <https://journals.sagepub.com/doi/epub/10.1177/14687941211012924>

задля безпеки, окрім конфіденційної інформації, очевидно варто також відмовитися від публікації будь-яких персональних даних. Військові швидше йдуть на контакт і розкриваються глибше в інтерв'ю, коли пропонуєш їм анонімність – без зазначення справжнього прізвища та імені. Продуманою частиною проєкту перед початком проведення записів має бути архівування і зберігання, (не)доступ до бази даних і матеріалів усних свідчень. Як гарантувати безпеку архіву усної історії і щодо зберігання, і щодо використання іншими дослідниками у своїх цілях?

Проведення інтерв'ю в комфортних умовах, відкритість і щирість в розмові, увага й емпатія до оповідачів, повага до їхніх міркувань і досвіду пережиття – базові засади налагодження довірливих стосунків поміж співрозмовниками. Сьогодні досліднику важко дотриматися правила творення простору з певним ступенем приватності. Інтерв'ю про досвіди війни, як правило, записують не вдома у нараторів (у “класичній” усній історії вважають найкращим варіантом), а вимушено в “нейтральних” місцях: у парку чи кафе, на роботі, в автомобілі, у помешканні інтерв'юера. Воїни не хочуть ділитися спогадами вдома, щоб розповідями не травмувати своїх рідних. Проте, побачене, чи почуте в людному місці (звуки, запахи, поведінка людей), прямо впливає на розгортання розмови²³. Працюючи в архіві усної історії зі супровідною документацією записів з учасниками бойових дій, часто натрапляю на згадки інтерв'юерів про те, що після виключення диктофону розмова ще тривала навіть годину і більше часу. Оповідачі говорили на нейтральні теми про сьогоднішнє, більше дізнавалися про інтерв'юерів та ін. Чи має дослідник достатній ресурс часу на “перед інтерв'ю” і “після інтерв'ю”? Щобільше, чи має дослідник ресурс для спілкування з оповідачами “по той бік”, чиї думки і дії прямо протилежні його / її позиції або ж містять відкриту неправду?

У записах травматичних спогадів інтерв'юер вибудовує розмову-діалог зі співрозмовниками, але водночас контролює і балансує між заглибленням у розповідь та безпекою. Він / вона слухає “головою і серцем”: налаштований на розкриття важливих тематичних сюжетів і водночас зберігає емоційну проникливість щодо того, як наратор себе почуває²⁴. Травма свіжа і ще не вписана в його / її життєпис, на відміну від спогадів про віддалене минуле.

Варто поважати особисті кордони наратора – знаходитися на безпечній відстані, уникати фізичного контакту, який може бути неприємним, контролювати свою жестикуляцію і не робити різких рухів руками і тілом. Військові інстинктивно пильнують чужі руки, в яких може бути зброя. Коли оповідь викликала сильні емоції, інтерв'юеру варто перечекати, дати можливість їм вийти. Це моменти важливого і важкого свідчення. Не варто вдаватися до підтримки на кшталт “тримайся”, “мені дуже шкода”, “все буде добре”, “я Вас розумію” і не давати своїх оцінок (“складно сказати, я там не був/не була”, “навіть не знаю, що й думати”). Слова, які дають відчуття опори: “Зараз безпечно”, “Це вже минуло”. Якщо ми не знаємо, що відповісти, важливо бути щирим і сказати: “Я не знаю, що Вам відповісти, але я тут, поруч”. Запропонувати перерву, чи перенести продовження розмови. У разі особливо важкої нарації етично недоцільно, щоб запис закінчувався у цей момент. Так само помилково наперед бачити / шукати в спогадах про сучасну війну лише травматичне.

Етичні норми визначають взаємодію не лише між дослідником і оповідачем, але й всередині дослідницької групи, а також назовні з досліджуваною спільнотою і суспільством загалом через розміщення та презентації матеріалів проєктів. Слід також врахувати, що якби ми не намагалися продумати все з етики дослідження, до кінця всього не врахуємо – завжди залишаються ризики, “починаючи від фізичного, емоційного та репутаційного, і присутні до, під час та після проведення дослідження”²⁵. В усній ж історії незавершеного минулого – це ще й непередбачувані нові ситуації інтерв'ю, потреба йти на компроміси і рішення, які (пере)приймаються в часі тривання проєкту.

Наративні репрезентації російсько-української війни в усних історіях українських воїнів: перші спроби аналізу. Працюючи зі свідченнями про початок війни Росії проти України в 2014–2015 роках (інтерв'ю з мобілізованими, бійцями добровольчих батальйонів і кадровими військовими, медиками, записаними весною і восени 2018 р.) можу стверджувати, що ті, хто пройшов війну загалом неохоче про це згадували. Відчувалося, що співрозмовники не хотіли заглиблюватися у пережите, вважали це глибоко особистим досвідом, з яким щоправда важко справитися самотужки. Короткими були вступні наративні частини інтерв'ю: оповідачі лише представлялися і зазначали обставини, за яких попали в зону бойових дій. Відтак інтерв'юери майже відразу вимушено переходили до серії

²³ Nigel C. Hunt. *Memory, War and Trauma*. (Cambridge University Press, 2010), 61–80.

²⁴ Carla Pascoe Leahy, “The Afterlife of Interviews: Explicit Ethics and Subtle Ethics in Sensitive or Distressing Qualitative Research”, 777–794.

²⁵ Erin Jessee, “Managing Danger in Oral Historical Fieldwork”, 322–347.

запитань. Відповідаючи на запитання, які стосувалися різних моментів воєнного досвіду, українські воїни найбільше розкривалися у трьох площинах: про мотивацію участі у воєнних діях; про те, як на фронті (пере)відкривали війну для себе заново, а також про життя після повернення: свій шлях адаптації до цивільного світу, реалії російської війни проти України станом на момент запису інтерв'ю в 2018 р.

В оповідях про початок російсько-української війни (2014–2015 роки) наративна увага виразно прикута до суспільно-політичних передумов і власної мотивації добровільної участі у війні. Весною-влітку 2014 р. лави ЗСУ поповнило чимало мобілізованих чоловіків. З березня 2014 р. формувався добровольчий рух (добровольчі батальйони). Серед головних мотивів війни називали патріотизм і бажання захистити свою землю, не залишатися осторонь. Бійці добровольчих батальйонів наголошували на почутті патріотизму, який спонукав їх взяти до рук зброю. Ті, хто в 2018 р. й далі служив у ЗСУ мотивом воювати вказували нагальну в 2014 р. (після російської окупації Криму) потребу зупинити агресора. Війна актуалізувала класичні чоловічі риси і моральні принципи: хоробрість, рішучість, витримку, честь. Чоловіки вважали своїм обов'язком і честю стати на захист, бо “це таке місце, яке не можна зрадити”²⁶. Незалежність, територіальна цілісність і недоторканість України – те, що мотивувало її захистити²⁷. Ті, хто проходив строкову військову службу²⁸, і кадрові військові особливо звертали увагу на те, що в свій час давали присягу ніколи не зрадити українського народу і “зобов'язані захищати свою Батьківщину”²⁹. Всі оповідачі війну називали війною, а не означеною українською владою в квітні 2014 р. Антитерористичною операцією (2014–2018 роки) (із квітня 2018 р. – Операцією Об'єднаних сил), і твердо акцентували на цьому практично відразу на початку розмови.

Війна стала реальністю, до якої ніхто не готувався. Досвіду бойових дій бракувало не лише щойно мобілізованим, але й військовослужбовцям, працівникам силових структур, які, обираючи професію, не передбачали участі у війні вже незадовго. Вся попередня коротка, чи триваліша підготовка (фізична, психологічна, моральна) перетворювалася в ніщо при перших бойових зіткненнях. Військові відверто розповідали про страх, який відчували в дорозі на схід України і ще більше відразу після приїзду. Про те, що найскладнішим було побороти страх, згадували практично всі, хто були в зоні ведення бойових дій – і мобілізовані за повістками, і вмотивовані й краще підготовлені добровольці, і медики. Таких зізнань чимало і в опублікованих спогадах³⁰. Говорили про невідомість і неясність після приїзду, про неспокій в очікуванні небезпеки і лише одиниці зізнавалися про свій страх бути вбитими чи важко пораненими.

Перший обстріл не могли забути, його згадували практично в кожному інтерв'ю. Виразно помітно, що важкі спогади (нерідко про перші дні після прибуття на передову, найскладніші пережиті моменти) глибоко не ворушили, згадували поверхово або, навпаки, лише окремі моменти. Про загиблих говорили рідко. Майже не згадували про фізичні випробовування (“адреналін гнав так, що ми не відчували”³¹), натомість, наголошували на психологічних навантаженнях: постійна стрільба, інтенсивні обстріли, вихід із оточення, військові медики про свою роботу і про сюрреалізм звичних практик мирного життя місцевого населення серед хаосу війни. Рідним зазвичай не казали правди про своє місце перебування на лінії зіткнення. “Волонтер в прифронтовій зоні”, “на полігоні”, “подалі від передової”, “у безпечному місці” – так воїни 2014–2015 років називали своє місцезнаходження родичам у телефонних розмовах.

Детально представлені в інтерв'ю з військовими і добровольцями 2014–2015 років наративи про (не)адаптацію до цивільного життя після повернення. Виразно відчутно, що це дуже свіжі й травматичні історії. Для відновлення їм знадобилося багато часу (“довгий час проходив”, “мені десь

²⁶ Інтерв'ю з чоловіком 1985 року народження, записане 25 квітня 2018 року. Мобілізований.

²⁷ Інтерв'ю з чоловіком 1980 року народження, записане 9 квітня 2018 року. Кадровий військовий; інтерв'ю з чоловіком 1985 року народження, записане 25 квітня 2018 року. Мобілізований.

²⁸ Інтерв'ю з чоловіком 1986 року народження, записане 28 жовтня 2018 року. Доброволець.

²⁹ Інтерв'ю з чоловіком 1989 року народження, записане 5 листопада 2018 року. Мобілізований; інтерв'ю з чоловіком 1980 р. н., записане 9 квітня 2018 року. Кадровий військовий; інтерв'ю з чоловіком 1986 року народження, записане 28 жовтня 2018 року. Доброволець.

³⁰ А.Д. Аеропорт Донецьк 242. Історія мужності, братерства і самопожертви. Укладач Ірина Штогрін. (Харків: Клуб сімейного дозвілля, 2016), 352; У вогняному кільці. Оборона Луганського аеропорту. За редакцією Сергія Глотова, Анастасії Глотової, Анастасії Воронової та ін. (Харків: Фоліо, 2018), 540.

³¹ Інтерв'ю з жінкою 1983 року народження, записане 19 жовтня 2019 року. Медик.

знадобилося, якщо чесно, то десь 2–3 роки”³²). Міг розвинутися ПТСР. Важко було відразу після повернення. Знову різко змінився спосіб життя: на фронті “ти кожен день напружений, ти кожен день чекаєш, що зараз має щось статися”³³. Уже дорогою додому “дивувало нормальне життя”³⁴.

Оповідачі згадували як миттєво реагували на гучні звуки (“тільки так з ліжка і під ліжко”³⁵), страждали через безсоння і порушення сну навіть від найменшого шуму (“проснувся і зразу починаю одіватися”)³⁶. Далі ж втягнутися сповна в цивільне життя заважали спогади – “пам’ять дає про себе знати, якісь певні моменти, які не дають тобі розслабитись”³⁷. Наші співрозмовники називали такий стан “післявоєнним синдром”, “воєнним синдром” чи просто “синдром”. Це, насамперед, спогади про побратимів, які загинули, і почуття провини. Спостерігали за собою замкнутість, але частіше напади агресії. Реабілітація після поранення, біль і фізичні страждання давалися легше за психологічні наслідки.

Проблематику ротації оповідачі розвивали у відповідь на запитання, самостійно її не піднімали. Регулярна заміна особового складу – один із ефективних способів підтримати психологічний і фізичний стан військових. Ротація має бути обов’язковою. Учасники бойових дій зазначали про потребу ротації кожні три – чотири місяці. На власному досвіді вони порівнювали перебування на передовій у різні проміжки часу й називали три – чотири місяці крайнім найбільшим терміном, після якого “психіка дуже ламається”.

Підсумки. Після повномасштабної російської агресії проти України в лютому 2022 р. постало чимало дослідницьких ініціатив із документування воєнних свідчень. Ця розвідка є спробою привернути увагу до фахової академічної фіксації свідчень сучасної російсько-української війни з 2014 р., а відтак творення широкого комплексу нової бази історичних джерел, належно записаних та збережених в архівах усної історії для роботи тепер і особливо на майбутню перспективу.

Грунтуючись на практичній роботі з інтерв’ювання досвідів українських воїнів, волонтерського руху, Революції Гідності впродовж 2015–2021 років, можна говорити про потребу перегляду класичного інструментарію усної історії у записах про сучасне і ще незавершене. Особливо актуалізується питання етики усної історії війни. Етика дослідження охоплює всі послідовні процеси: між оповідачем та інтерв’юером (під час безпосередньої передачі та запису свідчень), всередині дослідницької групи проєкту, під час публічної популяризації результатів. У тексті, на прикладі інтерв’ю з українськими воїнами (мобілізованими, добровольцями і кадровими військовими) початку російської війни в Україні в 2014–2015 роках, найбільша увага прикута до аналізу етичних моментів підготовки і ситуацій запису інтерв’ю (на рівні оповідач інтерв’юер).

Наративний аналіз інтерв’ю як цілісної оповіді дає можливість виділити домінуючі сюжети, які ґрунтовно і повно розкриті в розповідях українських воїнів, а також ті, які, навпаки, упускалися. Наративні репрезентації стосувалися насамперед передодня і початку воєнного досвіду, але особливо життя після демобілізації, (не)повернення до цивільного життя і сьогодення військових (на момент запису інтерв’ю у 2018 році): роздумів про впливи війни, оцінку проведення воєнних дій у 2014–2015 роках і в пізніший період, буднів українських воїнів і труднощів, з якими стикалися після повернення з війни.

Запропоновані міркування невичерпні, вони лише почасті торкаються окремих питань, сигналізуючи їхню важливість. “Виробити” єдину методику і етику роботи зі свіжими спогадами є неможливо і шкідливо водночас – різними є ситуації інтерв’ю, записані історії кожна по-своєму унікальні, втім, вкрай важливо проговорювати практичний бік, означувати проблемні поля і спільно шукати на них відповіді. Набутий практичний досвід у роботі зі запису й опрацювання свідчень із російсько-української війни в Україні з 2014 р., переосмислені етичні моменти будуть корисними і залишаються актуальними в дослідницькому полі ще й досі триваючої війни (особливо після широкомасштабного російського вторгнення 24 лютого 2022 р.) і загалом в усній історії світових воєн.

³² Інтерв’ю з чоловіком 1985 року народження, записане 25 квітня 2018 року. Мобілізований; інтерв’ю з чоловіком 1993 року народження, записане 7 листопада 2018 року. Мобілізований.

³³ Інтерв’ю з чоловіком 1985 року народження, записане 18 серпня 2018 року. Доброволець.

³⁴ Інтерв’ю з чоловіком 1995 року народження, записане 7 квітня 2018 року. Співробітник Державної прикордонної служби України.

³⁵ Інтерв’ю з чоловіком 1985 року народження, записане 25 квітня 2018 року. Мобілізований.

³⁶ Інтерв’ю з чоловіком 1995 року народження, записане 7 квітня 2018 року. Співробітник Державної прикордонної служби України.

³⁷ Інтерв’ю з чоловіком 1989 року народження, записане 5 листопада 2018 року. Мобілізований.

REFERENCES

- Arkusha, Olena, & Lytvyn Mykola. (Ed.), Bodnar, Halyna, Lukachuk, Olena, Khlypavka, Lesia. (Comps.). *Pro hidnist. Volonterskyj rukh v Ukraini 2013–2017 rokiv*. Lviv, 2018. (in Ukrainian).
- Canadian Institute of Ukrainian Studies. *Witnessing the War in Ukraine Summer Institute* (2022 2024). Last accessed: November 4, 2024, URL: <https://www.ualberta.ca/canadian-institute-of-ukrainian-studies/news-and-events/summer-institutes/witnessing-war-ukraine/index.html>.
- Cave, Mark, Sloan Stephen. (Åds.). *Listening on the Edge: Oral History in the Aftermath of Crisis*. Oxford University Press, 2014.
- Center for Urban History. *The Most Documented War: Symposium for Documentation and Archiving Initiatives*. Last accessed: November 5, 2024, URL: <https://www.lvivcenter.org/conferences/the-most-documented-war/>
- Cramer, Jennifer A. “«First, Do No Harm»: Tread Carefully Where Oral History, Trauma, and Current Crises Intersect”. *The Oral History Review* 47 (2) (2020): 203–213.
- Grinchenko, Gelinada, Rebrova, Iryna, Romanova, Iryna. “Usna istoriia v postradianskykh doslidnytskykh praktykakh (na prykladi suchasnykh Bilorusii, Rosii ta Ukrainy)”. *Ukrainskyj istorychnyj zhurnal* 4 (2012): 172–187. (in Ukrainian).
- Grinchenko, Gelinada. (Ed.). *Slukhaty, chuty, rozumity: usna istoriia Ukrainy XX–XXI stolit*. Kyiv: TOV “ART KNYHA”, 2021. (in Ukrainian).
- Grinchenko, Gelinada. “Pytannia, naratyvy, interpretatsii: usna istoriia iak mystetstvo balansu i vzaiemodii”. *Slukhaty, chuty, rozumity: usna istoriia Ukrainy XX–XXI stolit*, ed. by Gelinada Grinchenko. Kyiv: TOV “ART KNYHA”, 2021. 15”27. (in Ukrainian).
- Hlotov, Serhij. (Comps.). *U vohnianomu kiltsi. Oborona Luhanskoho aeroportu*. Kharkiv, 2018. (in Ukrainian).
- Hunt, Nigel C. *Memory, War and Trauma*. Cambridge University Press, 2010.
- Jessee, Erin. “Managing Danger in Oral Historical Fieldwork”. *The Oral History Review* 44 (2) (2017): 322–347.
- Kis, Oksana. Usna istoriia v suchasni Ukraini: zdobutky i vyklyky chasu. *Heinrich Boell Foundation*. January 15, 2017. Last accessed: November 10, 2024, URL: <https://ua.boell.org/uk/2017/01/16/usna-istoriya-v-suchasniy-ukrayini-zdobutki-i-viklyki-chasu>. (in Ukrainian).
- Kurlovych, Alina. Yak pidtrymaty blyzku liudynu na vijni. Porady psykholohiv. *Ukrainska pravda*. May 22, 2022. Last accessed: November 2, 2024, URL: <https://life.pravda.com.ua/society/2022/05/22/248756/>. (in Ukrainian).
- Leydesdorff, Selma. *Surviving the Bosnian Genocide: The Women of Srebrenica Speak*. Translated by Kay Richardson. Indiana University Press. Bloomington, 2011.
- Makhovska, Svitlana. (Ed.). *Vijna, nauka ta emotsii: (ne)prohovorene. Zbirnyk materialiv Mizhnarodnoho vorkshopu (m. Chernihiv, 21–22 liutoho 2024 r.)*. Kyiv: TOV “Yurka Liubchenka”, 2024. (in Ukrainian).
- Otrischenko, Nataliia. (Ed.). *Rozmovy z tymy, khto pytaie pro vijnu*. Lviv: Tsentriskoi istorii, 2024. (in Ukrainian).
- Pascoe Leahy, Carla. “The Afterlife of Interviews: Explicit Ethics and Subtle Ethics in Sensitive or Distressing Qualitative Research”. *Qualitative Research* (Vol. 22. Issue 5: Hierarchy and Inequality in Research: Practices, Ethics and Experiences) (2022): 777–794. Last accessed: November 4, 2024, URL: <https://journals.sagepub.com/doi/epub/10.1177/14687941211012924>.
- Petrl, Ann, Hasanović, Hasan. *Voices from Srebrenica: Survivor Narratives of the Bosnian Genocide*. NC: McFarland. Jefferson, 2020.
- Pryvalko, Tetiana. (Ed.), Bilobrovets, Olha, Bondaruk, Lesia, Kovtunovych, Tetiana & Pryvalko, Tetiana. (Comps.). *Majdan vid pershoi osoby. Rehionalnyj vymir* (Vol. 3 (1 (AR Krym – Luhanska oblasti)). Kyiv: “K.I.S.”, 2017. (in Ukrainian).
- Pryvalko, Tetiana. (Ed.), Bodnar, Halyna, Dobroer, Oleksandr, Kovtunovych, Tetiana, Morozova, Olha & Stukalova, Olena. (Comps.). *Majdan vid pershoi osoby. Rehionalnyj vymir* (Vol. 3 (2 (Lvivska – Chernihivska oblasti)). Kyiv: “K.I.S.”, 2018 (in Ukrainian).
- Reynolds, Robert. “Trauma and Relational Dynamics of Life-History Interviewing”. *Australian Historical Studies* 43 (1) (Biography and Life-Writing) (2012): 78–88.
- Rozental, Gabriel. “Tsiliuscha diia rozpovidannia istorij: do pytannia pro umovy rozpovidannia istorij u konteksti doslidzhennia ta terapii”. *Skhid-Zakhid: Istoryko-kulturolohichnyj zbirnyk, 11–12 (Usna istoriia v sotsialno-humanitarnykh studiiakh: teoriia i praktyka doslidzhen)*, ed. by Volodymyr Kravchenko, Gelinada. Grinchenko. Kharkiv: TOV “NTMT”, 2008. 42–58. (in Ukrainian).
- Shtohrin, Iryna. (Comps.). *AD. Aeroport Donets'k 242. Istorii muzhnosti, braterstva i samopozhertvy*. Kharkiv: Klub simejnogo dozvillia, 2016. (in Ukrainian).
- Slavinska, Iryna. Posttravmatychnyj syndrom: porady psykholohiv. *Ukrainska pravda*. February 27, 2014. Last accessed: November 11, 2024, URL: <https://life.pravda.com.ua/health/2014/02/27/154476/>. (in Ukrainian).
- Slavinska, Iryna. Serhij Zhadan: “Novyj roman pro vijnu pysatymu inakshe”. *Ukrainska pravda*. March 16, 2019. Last accessed: November 3, 2024, URL: https://life.pravda.com.ua/culture/2019/03/16/236057/?fbclid=IwAR0fJz0bjr-Uy7WTjq_b_f4mYEN3kD0h1jkkUgJvtz7pZHeJelqA6zPYx-U. (in Ukrainian).
- Tomson, Alistair. “Chotyry zminy paradyhm v usni istorii”. *Skhid-Zakhid: Istoryko-kulturolohichnyj zbirnyk. Vyp. 11–12. Usna istoriia v sotsialno-humanitarnykh studiiakh: teoriia i praktyka doslidzhen*, ed. by Volodymyr Kravchenko, Gelinada Grinchenko. Kharkiv: TOV “NTMT”, 2008. 7–24. (in Ukrainian).

Ukrainska asotsiatsiia usnoi istorii. Last accessed: November 3, 2024, URL: <https://oralhistory.com.ua/>. (in Ukrainian).
Ukrainskyj instytut natsionalnoi pamiaty. Arkhiv usnoi istorii. Last accessed: November 3, 2024, URL: <https://ui.uinp.gov.ua/uk/archive>. (in Ukrainian).
#MOZ publikuie informuie pro proiavy ta likuvannia PTSR – posttravmatychnoho stresovoho rozladu. *Ministerstvo okhorony zdorovia Ukrainy*. March 12, 2022. Last accessed: November 5, 2024, URL: <https://www.facebook.com/moz.ukr/posts/332174298936793>. (in Ukrainian).

ORAL HISTORY OF THE RUSSO-UKRAINIAN WAR: ETHICAL ISSUES AND PRACTICES OF DOCUMENTATION SINCE 2014

Halyna BODNAR

Ivan Franko National University of Lviv,
Mykhailo Hrushevsky Chair of Contemporary History of Ukraine
1 Universytetska str., 79000, Lviv, Ukraine,
e-mail: halyna.bod@gmail.com
ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0002-7972-8111>

The article analyzes the practical aspects of oral history research on the Russo-Ukrainian War since 2014. Important events of recent years have shifted the research time frame in Ukrainian oral history. Unlike more familiar to oral history studies distant in time interviews (World War II, the Holocaust, Soviet everyday life, etc.), there we have a unique oral history of the unfinished past for our region. Ethical guidelines of organization and recording of oral records about today with „fresh” factual content and emotional experience, as storytellers (soldiers and volunteers of the Russian war in Ukraine in 2014–2015) build their stories on often the first occasion to do so at the time of recording the interview and when it has not yet been done for them by others through collective recall and in other contexts subsequently, the potential of this source base in general and for memory studies in particular, the role and place of a researcher as events witness, his / her self-reflection and responsibility of the project participants are meaningful lines that are offered for discussion. Oral history of war is a difficult and careful balancing act between supporting the witnesses’ narrativization of what they experienced and keeping them from excessively immersing themselves in difficult memories. An interview can have a positive or negative emotional impact on the narrators. Even though the interview process itself may seem therapeutic, oral history is not therapy. Oral history studies of war actualize the issues of self-ethics of researchers, the problematic nature of the research analysis of such records and their accessibility.

The analysis of the oral history interview as a holistic story allowed arriving at several important conclusions about the narrative representations of war experiences in recordings with combatants. The narrators opened up not at the beginning of the conversation in the introductory narrative part, but later in the answers to the questions. The narrative representations concerned primarily the eve of the war, the first combat experience and especially the life after the demobilization, (non)return to civilian life and the present time: reflections on the impacts of the war, an assessment of military operations in 2014–2015 and in the later period, the daily life of Ukrainian soldiers, and the challenges they faced after returning from the war.

Keywords: oral history, Russo-Ukrainian war since 2014, practices of documentation, ethical issues, traumatic experiences, narrative analysis.